

УДК 007 : 304 : 070 (477) (09)

БОРОТЬБА З НАДМІРНИМ СПОЖИВАННЯМ АЛКОГОЛЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

СИДОРЕНКО Наталя,

д-р філол. наук, проф.,

Навчально-науковий інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Ю. Ілленка, 36/1,
Київ, 04119, Україна, e-mail: sydorenko@knu.ua.

Мета цього дослідження – визначити основну тематику публікацій, що відображали процеси протверезіння суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Об'єктом дослідження обрано пресу кількох груп періодики: масову, духовно-релігійну, спеціалізовану (медичну, наукову, виробничо-практичну, антиалкогольну), що висвітлювали питання виробництва спиртних напоїв та протидії алкоголізму. Серед методів дослідження – моніторинг масиву періодики більшості губерній Наддніпрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст., методи класифікації, історичний, логічний, описовий, узагальнення. З'ясовано, що відповідно до призначення періодичних видань дискусія велася здебільшого у двох напрямках: 1) відстоювання культури виноградарства й хмелю, піднесення виноградно-винної та пивної промисловості, боротьба з фальсифікацією напоїв; заперечення не самого алкоголю, а алкоголізму; 2) охорона народного здоров'я, застосування на всіх рівнях заходів щодо подолання пияцтва й алкоголізму, що загрожують життю й добробуту народів багатьох країн.

Ключові слова: масова періодика, релігійна преса, спеціалізовані журнали й газети, алкоголізм, п'янство, народне здоров'я, здоровий і тверезий спосіб життя.

FIGHT AGAINST EXCESSIVE ALCOHOL CONSUMPTION (ON THE PRESS PUBLICATIONS OF NADDNIPRIANSKA UKRAINE OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES)

The aim of this study is to determine the main topics of publications that reflect the processes of sobering up society in the late nineteenth - early twentieth century. The object of the study was the press of several groups: mass, religious, specialized (medical, scientific, industrial and practical, anti-alcohol), which covered the production of alcoholic beverages and combating alcoholism. Among the research methods are monitoring the array of periodicals of most regions of Naddniprianska Ukraine, methods of classification, historical, logical, descriptive, generalization. It was found that according to the purpose of periodicals, the discussion was conducted mainly in two directions: 1) upholding the culture of viticulture and hops, the rise of the wine and beer industry, the fight against counterfeiting of beverages; denial not of alcohol itself, but of alcoholism; 2) protection of public health, application at all levels of measures to combat drunkenness and alcoholism that threaten life and well-being of the peoples of many countries.

Key words: mass media, religious press, specialized periodicals, drunkenness, alcoholism, public health, healthy and sober lifestyle.

Вступ. Упродовж століть питання культури споживання алкогольних напоїв, боротьби за тверезий і здоровий спосіб життя, відображення цих традицій і тенденцій у періодиці залишаються невичерпаними, дискусійними та завжди на часі. Це підтвердила й Міжнародна наукова конференція «Алкоголь і тверезість: минуле та сучасність», проведена на початку березня 2021 р. історичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковці, представники влади та місцевого самоврядування, громадські та релігійні діячі, медики і приватні

© Сидоренко Н., 2022

підприємці з семи країн світу обговорювали проблеми пияцтва як морального гріха, побутування алкоголю в містечковому середовищі різних періодів, «алкогольні метаморфози» та антиалкогольні рухи [1].

Виробництво алкогольних напоїв та боротьба зі зловживанням спиртного завжди перебували у протистоянні. Але першим належали економічні важелі й поповнення державної казни, іншим – державні заходи щодо регулювання, регламентування продажу й поширення вино-горілчаних напоїв і пива, громадські та релігійні ініціативи щодо засудження пияцтва, пошук заходів як альтернативи застілля і заповнення дозвілля. Преса використовувала свій рекламний потенціал для поширення інформації про алкогольні напої, частково відображала й суспільні процеси, пов'язані з алкоголізмом, його медичним, юридичним, психологічним трактуванням. У цьому аспекті найбільше звучали морально-духовні настанови релігійної преси, зокрема губернських «... епархиальных ведомостей» (у Кам'янці-Подільському, Києві, Полтаві, Херсоні, Чернігові) чи інших подібних часописів («Руководство для сельских пастырей», «Вера и жизнь»); створювалася спеціальна періодика, спрямована на боротьбу з пияцтвом; до обговорення питань долучалися й інші видання. Українські дослідники, передусім історики, звертали увагу на роль преси в антиалкогольних рухах ХІХ – початку ХХ ст. на Галичині й Буковині, рідше на Наддніпрянській Україні. Це статті П. Єлесіна [2], І. Міронової [3], І. Надеждіної [4], Г. Полієнко [5], де використано переважно матеріали релігійної преси ХІХ – початку ХХ ст. Культурно-освітні заходи комітетів піклування про народну тверезість простежили у своїх статтях В. Соколов [6] і Т. Соломонова [7].

Цій темі присвячена дисертація «Газетна періодика Південної України як джерело з історії боротьби з пияцтвом (друга половина ХІХ – початок ХХ століть» К.Петрової, яка поставила за мету «комплексний джерелознавчий аналіз публікацій газетної періодики... та виявлення їх інформативних можливостей для вивчення організованої протидії соціальному явищу пияцтва» [8, с. 2]. Основний акцент дослідниця зробила на вивченні «формування мережі та еволюції структури» газет Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній (1850–1914), а в третьому розділі розглянула значення періодики в історії боротьби з пияцтвом. На жаль, формат автореферату не дає змоги зафіксувати конкретні напрацювання: кількісні показники залучених до аналізу часописів трьох південних губерній, частоту та специфіку публікацій про «громадські антиалкогольні ініціативи», висвітлення державної антиалкогольної кампанії і популяризацію закордонного досвіду (у розділі відсутні як назви газет, так і заголовки конкретних матеріалів). Окрема стаття К. Петрової пов'язана з аналізом тематичних публікацій часопису «Отклики жизни» (Кам'янське Катеринославської губ.) [9].

Тож на часі дослідження преси інших губерній Наддніпрянської України, врахування різних за типологією періодичних видань, що відображали процеси протверезіння суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Об'єктом дослідження обрано кілька груп періодики: масову, духовно-релігійну, спеціалізовану (медичну, наукову, виробничо-практичну, антиалкогольну), що висвітлювали питання виробництва спиртного та протидії алкоголізму. Здебільшого це преса Херсонської, Таврійської, Волинської, Чернігівської, Харківської, Київської губерній.

Методи дослідження. Моніторинг масиву періодики більшості губерній Наддніпрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. (тривале дослідження газет і журналів, опрацювання їхнього змісту та створення анотованих покажчиків) дозволив виявити часописи, що публікували матеріали, безпосередньо або дотично пов'язані з темами виробництва й продажу алкогольних напоїв і боротьби з пияцтвом. Використання методу класифікації сприяло об'єднанню обраних видань у кілька типологічних груп, що за своїм контентом висвітлювали медичні, наукові, виробничі, морально-духовні, суспільні та громадські питання. Методи історичний, логічний, описовий,

узагальнення допомогли реставруванню подій минулого в пресі, увиразненню засобами слова загальних висновків про боротьбу з пияцтвом і утвердження здорового способу життя.

Результати й обговорення. Проблема надмірного споживання «зеленого» (так називали горілчану продукцію) і виноградного вина наприкінці XIX – на початку XX ст. стояла досить гостро. Влада різних європейських країн намагалася на законодавчому рівні зменшити вплив суспільного «зла» (акцизна система, введення монополії, запровадження «сухого закону»), при цьому не втрачаючи зростаючих податків від виробників спиртних напоїв і пива. Проф. М. Фрідман, економіст і громадський діяч, проаналізував функціонування винної монополії у кількох країнах – Німеччині, Швейцарії, Франції, Бельгії, Фінляндії і Росії, щоб зрозуміти теоретичне й практичне значення «п’яного» бюджету в імперії. Висновок ученого був невтішним: державне господарство в Росії трималося на винній монополії, як «земля на одному з трьох легендарних китів»; винну монополію у січні 1914 р. Державна рада визнала «Мефістофелем» бюджету [10, с. IX].

Тож у цій ситуації були як прихильники розвитку галузей, що сприяли розширенню «питної» сфери (виноградарство, виноробство, винокуріння, хмелярство, пивоваріння, шинкування тощо), так і ті, які виступали за тверезий спосіб життя й обмеження продажу спиртних напоїв. Висвітлення цих дискусій знайшло відображення в пресі другої половини XIX – початку XX ст. Періодику в цьому сегменті можна умовно розділити на кілька груп: спеціалізовані, релігійно-духовні, масові часописи. До першої групи належать наукові й промислово-виробничі видання – найчастіше відстоювали інтереси виробничого профілю; медичні – сприяли зменшенню фальсифікованої продукції і пропагували якісні види вина, зокрема в лікувальних цілях, проголошували культуру пиття й утверджували тверезість як «норму життя»; антиалкогольні – тематично націлені на боротьбу з пияцтвом.

Ціла низка спеціалізованих журналів була зорієнтована на розвиток виноробства, винокуріння, пивоваріння й торгівлю їхньою продукцією. Найбільше таких видань на території України було в Херсонській, Таврійській і Волинській губерніях (Одеса, Сімферополь, Житомир): «Вестник виноделия» (1895–1917), «Вестник винокурения» (1897–1914), «Виноградарство и виноделие» (1907), «Труды Комитета виноградарства Общества сельского хозяйства Южной России» (1898–1916), «Труды Съезда виноградарей и виноделов...» (Сімферополь, 1902; Одеса, 1903), «Крымский вестник садоводства и виноделия» (1874–1878), «Обзор акцизов» (1883), «Бюллетень Волынского общества хмелеводства» (1914–1915), «Листок хмелевода» (1911–1917).

Змістом цієї періодики стали питання вирощування (акліматизації, удобрення, догляду за рослинами, підбору асортименту, обрізування лози, охорона виноградних плантацій), аналізу промислових процесів (дослідження динаміки алкогольного бродіння, способів визначення цукру в суслі та винограді, хімічного складу десертних та інших вин, способи приготування червоного та білого вина, фільтрування, нагрівання, розливання вина в бочки та пляшки і т.д.).

Тривалим за часом існування був одеський журнал «Вестник виноделия» під редакцією В. Таїрова, віцепрезидента постійної міжнародної комісії виноградарства в Парижі, де, окрім фахових, науково-оглядових чи виробничо-практичних матеріалів («Південнобережськими господарствами Криму» М. Орленка й А. Іванова, «Виноградні кілки у Франції» проф. П. Муїллефера, «Російське виноградарство в 1915 році» А. Афанасьєва, «Про з’їзди та спілки з виноградарства та виноробства» Журналіста), публікувалось чимало статей, оглядів і повідомлень, що стосувалися культури виноробства та споживання алкогольних напоїв. Такі матеріали стали особливо актуальні в 1917 р. (№ 1/2–7/8), коли в журналі були надруковані дискусійні статті («До історії боротьби з виноградним вином у Росії» О. Єрмолова, «Смак та оцінка»

Ф. Артинова, «Чи варто забороняти виноградні вина?», «Слово і діло у питаннях тверезості» Журналіста, «Боротьба з алкоголізмом і російське виноградарство» А. Мержаніана, «З питання повсюдного продажу вина» проф. В. Сиротиніна, «Сучасне становище виноградарства і виноробства в Росії та їхнє значення в економічному та державному житті країни» В. Таїрова та ін.).

Із 1909 р. редакція журналу видавала ілюстровані книжки «Библиотека “Вестника виноделия”» з різних питань практичного виноградарства й виноробства, викладені в популярній формі («Культура та зберігання столового винограду» Г. Барберона, «Щеплення винограду» А. Кіпена, «Переливання і заливання вина» П. Делле, «Очищування вина» І. Андрущенко, «Бродіння вина» Н. Простосердова, «Рекомендації до будівництва винних підвалів»).

У цій же серії вийшла у світ брошура «Виноградне вино і алкоголізм» В. Таїрова, консультанта Головного управління землевпорядкування й землеробства з питань виноградарства й виноробства (Одеса, 1915). Із перших рядків автор охарактеризував алкоголізм як одне з «найбільших соціальних зол», що стосується життя усіх культурних народів, на яке неодноразово звертали увагу законотворці, моралістичні мислителі, економісти й лікарі. Суть алкоголізму – у систематичному отруєнні організму горілкою і спиртами, що «глибоко розхитують і руйнують життя людини в усіх відношеннях – духовному, фізичному й економічному», це призводить до нервових страждань, психічних розладів, злочинів, самогубств, виродження й навіть вимирання [12, с. 3].

Щомісячний ілюстрований і науково-практичний журнал «Виноградарство и виноделие» найчастіше подавав огляди («Виноградарство в Угорщині» В. Бертенсона, «Виноградарство в Австралії» Н. Крюкова, «Огляд діяльності земств у галузі виноградарства і виноробства» та «Організація інструкторської частини з виноградарства і виноробства з погляду інтересів Таврійської губернії» М. Неручева), поточну галузеву хроніку, тематичний аналіз у рубриці «Серед газет і журналів». Низка публікацій фахового спрямування з'явилась на сторінках збірника «Труды комитета виноградарства Императорского общества сельского хозяйства южной России», де опубліковано «Закон про виноградне вино 1914 р.», «Законоположення про встановлення акцизу з виноградних, плодкових, ягідних та ізюмних вин», статті – «Фальсифікація вина в південній Бессарабії за даними хімічного аналізу» Б. Калустова, «Про винні сорти винограду для різних регіонів у Бессарабії» Н. Могилянського, «Виноградне вино і хлібна горілка» М. Неручева.

Важливим фаховим збірником були на початку ХХ ст. «Труды съезда виноградарей и виноделов», де вчені й практики обговорювали питання спиртування вина, виготовлення «церковного вина», дотримання культури винограду в різних формах, боротьби з філоксерою, необхідності заміни у військах горілки вином. Чи не найгострішою виявилась дискусія в Сімферополі та Одесі про природні властивості напою, адже виробники нерідко використовували різноманітні домішки, серед яких нешкідливі (вода, патока, чорниця, бузина, апельсинова шкірка, буряковий цукор, картопляний спирт тощо), а також малопродатні для споживання речовини (вапно, гіпс і т.д.). На з'їздах було констатовано: фальсифікація може бути загрозою для здоров'я, а також призводити до економічних збитків у винній промисловості [13, с. 57].

Програма житомирських часописів «Листок хмелевода» та «Бюллетень Вольнского общества хмелеводства» (1911–1917) передбачала служіння інтересам вітчизняного, зокрема волинського хмелярства, публікацію відомостей про ринок хмелю (ціни, прогнози врожаю), повідомлення про побут та умови праці хмелярів, поліпшення техніки культури вирощування, сушіння й боротьби зі шкідниками хмелю, висвітлення питань поточної діяльності спеціалізованих товариств та споріднених організацій. Із галузями виноробства, пивоваріння й боротьби з алкоголізмом була тісно пов'язана програма житомирського журналу «Обзор акцизов», де

половина розділів безпосередньо пов'язувалася з публікацією спеціальних статей і заміток про виноробство й цукроваріння, вирощування та приготування тютюну, пива й медоваріння, виробництва вина й горілки, а також директивних матеріалів, що стосувалися акцизної системи. Тут опубліковано статті, огляди, повідомлення: «Роль води в пивоварній справі» німецького дослідника Вейнберга, «Облік цукрових заводів» Н. Д., «Значення російського хмелю та ячменю в пивоварному виробництві», «Дослідження російських ягідних вин», «Потреби винокуріння» Л. Р., «Майбутнє російського винокуріння» тощо. Деякі публікації мали дискусійний характер, зокрема це стосувалися виховання культури споживання алкогольних напоїв і боротьби з п'янством («Старе питання», «П'янство і питна торгівля в Росії»).

Нерідко оголошення в таких науково-виробничих журналах були звернені до садоводів, хмелярів, виробників винної та пивної продукції, які мали заздалегідь подавати дані про перспективи врожаїв, попередню вартість плодів і сусла, щоб установити «правильні ціни» при збуті продукції. Видатний ботанік і публіцист, довголітній директор Нікітського ботанічного саду й ініціатор місцевого училища садівництва і виноробства, засновник товариства садоводів і виноробів у Криму, редактор журналу «Крымский вестник садоводства и виноделия» М. Цабель наголошував: «Гнатися за неможливими цінами – означає не розуміти власного зацікавлення...» (1874. № 10).

Від надмірного споживання алкоголю застерігали часописи медичного профілю [14]. Такі питання порушувалися на сторінках харківських журналів «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» (1883–1894) і «Здоровая жизнь» (1909–1911), одеських журналів «Акушерка» (1893–1918) та «Еврейский медицинский голос» (1908–1911), чернігівського видання «Земский врач» (1888–1892), місячника «Вестника гомеопатической медицины» (Харків, 1900–1902; Одеса, 1903; Хорол Полтавської губ., 1909–1913) та ін. Щотижневик із питань земської медицини «Земский врач», публікуючи матеріали про виявлення хвороб та засоби їх лікування, торкався і питань надмірного споживання спиртного, що могло призвести до загрозливих наслідків (стаття «Алкоголізм як ґрунт для сухот» Н. Григор'єва). На сторінках «Протоколов Киевского психиатрического общества» (1898–1899) опубліковано дослідження «Про вплив алкогольних напоїв на здоров'я і моральність Росії», де йшлося про збільшення кількості вбивств під впливом алкоголю; стверджувалося, що «бідність тягне за собою алкоголізм», а для запобігання цьому «необхідне поліпшення народного благоустрою» (1898/99. Вип. 1. С. 37, 39). «Труды Киевского бактериологического общества» (1913–1917) запропонували статтю «Про вплив алкоголю на інтенсивність секреції шлункового соку». Квартальник «Еврейский медицинский голос» уже на початку свого існування оприлюднив матеріали «До питання про алкоголізм серед євреїв» (1908).

Чимало фахових досліджень подано на сторінках часопису «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии», як-от: «Ідіотизм і п'янство», «Хронічний алкоголізм і підвищене самопочуття ясновидця», «Алкоголізм мозку», «Алкоголь на спадковість у дітей», «Клініки для п'яниць», «П'янство, його природа і наслідки», «Карна відповідальність п'яниць». За підрахунками дослідника В. Садівничого, у цьому журналі зафіксовано понад 70 матеріалів про алкоголізм і п'янство [15, с. 189]. Редакція часопису «Здоровая жизнь» опублікувала матеріали «Алкоголь і виродження», «Армія та алкоголізм», «Алкоголь і смертність», «Закон про виноградне вино», «Прихований алкоголізм у жінок», «Державне зло», «Алкоголь і психічні захворювання», доповідь члена Державної думи О. І. Шингарьова «Народне здоров'я та алкоголізм» тощо. Важливу статистику подано в статті «Алкоголь» Є. Дюкова на сторінках «Вестника гомеопатической медицины», де автор засудив використання спиртних напоїв як ліків, зокрема для дітей і вагітних. Несумісність алкоголю з материнством і споживанням його дітьми підкреслено в дослідженні

В. Жука «Алкоголізм і материнство», опублікованому в журналі «Акушерка» (кілька подач упродовж 1905–1906 рр.). Автор детально розглянув вплив алкоголю на стан здоров'я дитини й дорослих, розвиток хвороб і патологій («пивне серце», «алкогольна пневмонія», «нирка алкоголіка», враження печінки тощо).

Поінколи в пресі з'являлися оголошення, що стосувалися різних способів відлучення від спиртного. Серед такої реклами – «пастила-тверезість», здатна вберегти від «запою і п'янства». Зазначалося, що на вітчизняних і закордонних виставках цей засіб здобув найвищі нагороди й «тисячі вдячних відгуків». Скажімо, проф. Сергій Руланов із Катеринослава відзначив «чудодійну силу» пастили; він перевіряв це на практиці: пацієнт, який раніше міг вживати значну кількість алкоголю, із новим засобом «за один день відчув абсолютну відразу» до спиртного. Під загальною навою «Боротьба з п'янством» друкувалася реклама антиалкогольного засобу «Алкола», що міг стати «порятунком алкоголіків, цих істинних мучеників своєї слабкості», бо препарат не тільки «знищував пристрасть до спиртних напоїв, а й викликав відразу навіть до запаху вина». Гігієнічний універсум, який поширював цей засіб, стверджував, що «Алкола» врятувала тисячі родин від «сорому й ганьби», вона «перетворює найгірших п'яниць у тверезих, працездатних і ділових людей». Психологічне полегшення могли отримати дружина, мати й сестра, які б умовили алкоголіка спробувати дію нового засобу; якщо він сам не вірить у порятунок, то препарат можна було дати «секретно»: «Алкола» не мала ні смаку, ні кольору, ні запаху, тому препарат міг стати непомітним у їжі чи напоях. При потребі безкоштовно надсилалася науково-популярна брошура «Боротьба з п'янством» [16].

Спеціалізованих видань, які б боролися за здоровий і тверезий спосіб життя, на початку ХХ ст. було небагато. Саме в цей період у росії вийшла у світ низка тематичних журналів: «Трезвая жизнь» (із додатками для дітей – «Листок трезвости для школьників» і «Зорька»), «Вестник трезвости», «Заря трезвости», «Народная трезвость», «Трезвость», «Трезвые всходы» та ін., що вели антиалкогольну пропаганду. Серед них – щомісячний журнал «Сеятель трезвости» (1913–1916), що видавався священником В. Веселицьким у Карасубазарі (нині – місто Білогірськ, Крим) місцевим Товариством тверезості.

Редакція дотримувалася передусім духовного спрямування, друкуючи урядові розпорядження, огляди преси, дані про діяльність товариств тверезості, оповідання історичного й морального змісту, спрямовані на «розвиток ідей доброго життя». Публікувалися статті, кореспонденції, замітки, як-от: «Спиртні напої та їх шкідливість» А. С. (ця «отрута не жалює ні тілесного, ні духовного в людському організмі»), «Хто п'є?» В-ра, «Горе» І. П. Курна, «Культура і тверезість» свящ. Є. Сосунцова, «Вплив алкоголю на потомство» Н. Є-ча, «Насувається велика криза від вина» проф. І. А. Сікорського, «Болюче питання» Провінціала, «Про поміркованість у випивці» В. І-ча, «Необхідно «справу робити» тощо. Низка виступів тут належала редактору («Слово тверезникам», «Добрий знак», «У малому значне», «Духу не вгашайте!», «Всеросійське свято тверезості» та «З питання про боротьбу з п'янством»). Весь прибуток від часопису, окрім витрат на видання, планувалося віддавати на «справи благодійності» Армяно-Базарського (Карасубазарського) товариства тверезості. Головна мета журналу висловлена в слові редактора, голови місцевого товариства тверезості, священника Володимира Веселицького: «Насіння тверезості має іти в середовище. Ми віримо, що посіяне проросте...».

Згодом вийшла у світ одеська суспільно-літературна газета «Зелений змій» (Одеса, 1915). У редакційній статті наголошено на потребі «вилікувати змучену душу народу, розшматовану проклятим п'янством упродовж віків». Звучав заклик «Геть вино! Геть пиво! Геть горілку». Ідея викорінення «п'яного дурману» покладена в основу передової статті, де згадувалися різноманітні «монопольки» та «зрадники», що продавали питво, нарощуючи суспільне зло й моральну біду. Подібні питання

порушувалися в замітках та оглядах преси, сатиричному вірші, карикатурах під назвою «П’янство в особах» (1915. № 1).

Не залишилася осторонь гострих соціальних проблем релігійно-духовна преса. Так, редакція «Черниговских епархиальных известиях» поряд із роз’ясненнями про значення молитви в духовному житті й необхідності морального виховання дітей у родині висвітлювала гострі суспільні теми: «Соціалістичні ідеали майбутнього перед судом релігії і здорового глузду», «Ставлення пастиря церкви до суспільно-економічних питань», «Боротьба з листками, ворожими православної церкві», «Розбещення устоїв на селі й заходи до лікування їх», «До боротьби з алкоголізмом». Почаївський журнал для православних монахів «Русский инок» умістив статтю «Перші кроки виховної боротьби з п’янством у Росії».

На варті тверезості стояв віро-проповідницький і релігійно-моральний збірник для читання в храмі, сім’ї та школі «Духовная беседа» (Паволоч на Київщині, 1909–1917), що мав окремих додаток «Друг трезвости» (нарис, оповідання, настановчі читання про шкідливість п’янства і користь тверезості). Цикл бесід «За тверезість» опубліковано в третьому випуску за 1912 р. («Про помірне вживання вина», «Бійтеся вина і біжіть од нього!», «Умовляння п’яницям»), де з’ясовувалися з християнського погляду причини й недоліки зазначеного «недугу часу», вказувалися засоби для зцілення людського духу.

Офіційна преса подавала основні документи, що могли стосуватися виробництва чи поширення алкогольних напоїв. Скажімо, «Черниговские губернские ведомости» надрукували на шести сторінках додаток «Правила о взимании акциза с водок виноградных, фруктовых, пейсаховых и из свеклосахарных остатков» (1863. № 3). Масова преса неодноразово звертала увагу на суспільні «болячки», серед яких п’янство, бродяжництво, проституція, покинуті діти в сиротинцях, старцівство тощо. «Херсонские новости», «Елисаветградский вестник», «Селянин», «Нежинец», «Известия Нежинского общественного комитета», «Юго-Западный край», «Волынские народные известия», «Голос Волини» та ін. подавали статистику «питущо-акцизної справи», закликали «не споживати денатурат», проводили анкетування та подавали результати опитування «П’янство на Волині», писали про заходи боротьби з алкоголізмом у різних регіонах. Зокрема «Волынская неделя» запропонувала статтю «Духовенство й алкоголізм» Ів. Озерова, «Известия Волынского губернского земства» – кілька подач Н. Дияконенка про заходи боротьби з алкоголізмом та широкий статистичний матеріал «Споживання горілки на Волині», щотижнева народна газета «Голос Волынского общества грамотности» – казку-складку «Невігластво, голод і п’янство» В. Марусика.

Двоптижневий громадсько-літературний та гумористичний журнал «Пчела» (Ніжин, 1916–1917) неодноразово відстежував проблеми місцевого побуту, «гріхи п’янства», зокрема опублікував «Коротку історію п’янства». Автор «Черниговской земской газеты» (1917–1918) С. Степаненко цикл кореспонденцій «Біля моря життєвського» присвятив культурно-духовному піднесенню: створенню громадсько-виховних гуртків для юнацтва, пошквалюванню культурно-просвітньої роботи на селі, оздоровленню від п’янства і т.д.

Щоденна сільськогосподарська, культурно-просвітня та суспільно-економічна газета «Нежинец» (1914–1917) серед актуальних питань висвітлювала й боротьбу з пияцтвом. Зокрема С. С. присвятив низку статей («Війна і горілка», «Чи не час задуматися...») тому, як зупинити «зеленого змія», влаштувати дозвілля, «відпочити душею» (театр, кінематограф, бесіди, читальні). Ця ж тема висвітлена в кореспонденції «Тверезе село» земського фельдшера М. Бабенка (1914. № 2) та замітці «Носівське товариство боротьби з п’янством».

Варто наголосити на двох важливих фактах: 1894 р. у Росії було запроваджено казенну винну монополію, а 20 грудня того ж року ухвалено Статут піклувальних

комітетів про народну тверезість. Їхня місія – захистити від п'янства, побороти традицію зловживання міцними напоями. Найчастіше діяльність зводилася до проведення морально-релігійних і культурно-просвітніх заходів, що розширювали простір безалкогольного дозвілля й відволікали від чаркування. Із цією метою відкривалися народні їдальні, безалкогольні чайні, працювали пересувні кухні; створювалися бібліотеки, де читались лекції, провадилися бесіди, роздавалися брошури на зразок «Час опам'ятатись!», «Що повинна знати мати про спиртні напої»; пропонувалися народні розваги й гуляння, організовувалися хори й оркестри, влаштовувалися театральні й музично-літературні вечори; для хронічних алкоголіків послуги надавали спеціальні клініки та амбулаторії. У цьому контексті створювалися в деяких регіонах юридичні бюро, музеї, безкоштовні музичні класи чи курси гімнастики, відкривалися бані. Найактивніше розгорнули свою роботу піклувальні комітети в перші роки ХХ ст. Як зазначав проф. М. Фрідман, у 1902 р. 44 % коштів згаданих організацій було витрачено на чайні та їдальні, 13 % на утримання народних домів, 11 % на театри і 4 % на читальні й бібліотеки [11, с. 520].

У дисертаційній праці К. Петрової підкреслювалася думка про те, що «громадські антиалкогольні ініціативи відображені на сторінках місцевої газетної періодики досить фрагментарно», лише зі створенням першого на півдні України Одеського товариства для боротьби з пияцтвом преса почала активніше висвітлювати його діяльність та «конфліктні ситуації» [8, с. 15].

Справді, повідомлення про діяльність товариств і піклувальних комітетів про народну тверезість трапляються на сторінках преси не часто. Але одеський часопис «Вечерний листок зрелищ, справок и объявлений» (додаток до газети «Сцена и музыка») подав два оголошення, що стосувалися аудиторії місцевого комітету: 4 і 6 січня 1905 р. у місті мали відбутися дві вистави – відповідно комедія в 5 діях «Ревізор» М. Гоголя та драма в 6 діях «Судова помилка (Вбивство в селі Мартон)» Ейнера і Коршона (у перекладі Шульгіної). Вистави пройшли в будинку Болгарова, на вулиці Старорізничній (1905. № 1).

Важливого значення в переломний історичний період набував заклик «До всіх громадян», що пролунав зі сторінок газети «Лебединские известия»: припинити п'янство; редакція наголошувала «Ніхто не повинен ні гнати горілку, ні продавати її іншим. Ніхто не повинен ні купувати горілку, ні наживатися» (1917. № 39). Із цієї вимогою перегукуються і публікації у двотижневому журналі сільського господарства, кооперації, земського й місцевого життя «Сельскохозяйственная жизнь» (Валки Харківської губернії, 1917): заклик українського товариства «Просвіта»: «Світла, світла!», щоб «найти правдиві шляхи в своєму новому житті» (№ 10/11), оголошення губерньського комісара Добросельського про боротьбу з п'янством, «таємним винокурінням і таємним продажем міцних напоїв», що набули «загрозливих розмірів». У повідомленні йшлося про вживання «крайніх заходів, на які дає право закон» (п'яниці передаватимуться до суду, а заклади закриватимуться), було викликано «недопустимістю і нетерпимістю» до п'янства в «тяжкий для країни час» (1917. № 13/14).

Рішучу боротьбу з п'янством оголосили громадські комітети. Так, редакція феодосійської газети «Известия Городского исполнительного комитета» подала замітку про закриття тимчасовими комісарами 8 березня 1917 р. двох їдалень – Еклекчі та Безкопильного, де відбувався продаж міцних напоїв, усупереч їхній підписці; інші власники ресторанів і їдалень, а також виноторговці зобов'язались не продавати алкоголь (1917. № 1). На сторінках часопису «Известия Нежинского общественного комитета» (1917) з'явилася замітка з вимогою «Не пийте денатурату!». Сумська газета «Народная свобода» повідомляла про рішення місцевого громадського комітету на загальному зібранні 12 травня 1917 р. «закрити продаж денатурованого спирту» в Сумах і Сумському повіті, а також просити Харківський губерньський громадський

комітет вжити подібні заходи в інших повітах краю (1917. № 11). Таким чином, на різних суспільних фронтах вівся наступ не тільки щодо зловживання, а й загалом на використання алкогольних напоїв у громадських місцях.

Висновки та перспективи. Аналіз періодики шести губерній Східної України кінця XIX – початку XX ст. дозволив класифікувати пресу, де висвітлювалися питання, пов’язані з розвитком «питної» галузі та утвердження тверезості в народі, за кількома типологічними групами (спеціалізовані – наукові, промислово-виробничі, медичні, антиалкогольні; релігійно-духовні, масові часописи). Загалом до огляду залучено понад 40 газет і журналів різного спрямування («Вестник виноделия», «Виноградарство и виноделие», «Листок хмелевода», «Земский врач», «Здоровая жизнь», «Сеятель трезвости», «Зеленый змий», «Русский инок», «Духовная беседа», «Волинская неделя», «Нежинец», «Лебединские известия» та ін.). З’ясовано, що відповідно до призначення періодичних видань дискусія велася здебільшого у двох напрямках: 1) відстоювання культури виноградарства й хмелю, піднесення виноградно-винної та пивної промисловості, турбота про якість та гігієнічно-медичні властивості виноградних напоїв, оздоровлення винного ринку, боротьба з фальсифікацією напоїв; заперечення не самого алкоголю, а алкоголізму; 2) охорона народнього здоров’я, застосування на всіх рівнях заходів щодо подолання «застарілої згубної виразки» – пияцтва й алкоголізму, що загрожують життю й добробуту народів багатьох країн. У цьому аспекті використовувалися не лише урядові розпорядження, а й велися цілеспрямовані релігійно-духовні бесіди, створювалися піклувальні комітети про народну тверезість і товариства тверезості, застосовувалася соціально-медична паліативна допомога, залучалися культурно-просвітницькі заходи, на яких наголошувала преса Наддніпрянщини.

Питання «пити чи не пити» досі залишається багатоаспектним в етнографічних традиціях, історії й культурі, медичних і правознавчих тлумаченнях, економічних реформах різних держав. Преса ніколи не була стороннім спостерігачем проявів соціального «зла» й намагалася реагувати на них, ініціюючи обговорення, залучаючи думку фахівців, подаючи хроніку й огляди діяльності товариств тверезості та заходів, спрямованих на втілення здорового способу життя.

1. Латиш Ю. Міжнародна наукова конференція «Алкоголь і тверезість: минуле та сучасне». *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 225–227.

2. Єлесін П. Боротьба з пияцтвом у діяльності православного духовенства Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2012. № 9 (222). С. 73–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2012_9_12 (дата звернення: 21.01.2022).

3. Міронова І. Практика боротьби з пияцтвом та алкоголізмом серед робітничого населення півдня України (кінець XIX – початок XX ст.). *Проблеми політичної історії*. 2020. № 15. С. 70–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2020_15_12 (дата звернення: 21.01.2022).

4. Надеждіна І. Просвітницька діяльність інтелігенції щодо подолання пияцтва на Півдні України другої половини XIX – початку XX століть. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 38. С. 250–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2018_38_39 (дата звернення: 21.01.2022).

5. Полієнко Г. Висвітлення соціальних практик православної церкви в Чернігівській єпархії в періодичних виданнях другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки [Кировоград. держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка]. Серія: Іст. науки*. 2012. Вип. 17. С. 258–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2012_17_40 (дата звернення: 19.02.2022); Полієнко Г. Участь духовенства Чернігівської єпархії Православної Церкви в антиалкогольних компаніях наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Серія: Іст. науки*. 2015. Вип. 134. С. 62–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2015_134_13 (дата звернення: 19.01.2022); Полієнко Г. О. Виховання здорового способу життя населення (з досвіду роботи православної церкви останньої третини XIX – початку XX ст. *Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Серія: Пед. науки*. 2018. Вип. 152 (1). С. 68–71. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_152\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_152(1)_17) (дата звернення: 19.01.2022).

6. Соколов В. Культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність комітетів піклування про народну тверезість у Київській губернії наприкінці XIX – початку XX ст. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 7. С. 44–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2016_7_13 (дата звернення: 20.02.2022).

7. Соломонова Т. Р. Народні бібліотеки та читальні комітетів піклування про народну тверезість (на прикладі Вінницького повіту Подільської губернії). *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2010. Вип. 2. С. 180–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprknuiobk_2010_2_20 (дата звернення: 19.01.2022).

8. Петрова К. А. Газетна періодика Південної України як джерело з історії боротьби з пияцтвом (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. іст. н. Запоріжжя, 2021. 20 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//aref/01/petrova_aref.pdf (дата звернення: 12.10.2021).

9. Петрова К. А. Висвітлення проблеми алкоголізму на сторінках газети «Отклики жизни» на початку XX ст. *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки*. 2013. Вип. 10. С. 210–216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iikp_2013_10_28 (дата звернення: 12.10.2021).

10. Фридман М. И. Винная монополия: в 2 т. С.-Петербург, 1914. Т. 1: Винная монополия в иностранных государствах.

11. Фридман М. И. Винная монополия: в 2 т. Петроград, 1916. Т. 2: Винная монополия в России.

12. Таиров В. Е. Виноградное вино и алкоголизм. Одеса, 1915.

13. Труды съезда виноградарей и виноделов в Симферополе (15–18 ноября 1901 г.). Симферополь, 1902.

14. Медичні періодичні та продовжувані видання Наддніпрянської України (1860–1920 рр.) : покажчик / уклад. В. О. Садівничий, Н. М. Сидоренко, А. М. Волобуєва. Суми : Сумський держ. ун-т, 2015. 272 с.

15. Садівничий В. «Відродження розпочинається із гласності...»: медична преса Наддніпрянської України середини XIX – початку XX ст. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. 360 с.

16. Борьба с пьянством. *Нива*. 1910. № 35. С. 1.

1. Latysh, Yu. (2021), «International scientific conference “Alcohol and sobriety: past and present”», *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, no. 3, pp. 225–227.

2. Yelesin, P. (2012), «Fighting drunkenness in the activities of the Orthodox clergy of Naddnyprianska Ukraine (second half of the XIX – beginning of the XX centuries)», *Visnyk Cherkaskoho universytetu [Bulletin of Cherkasy University. Series «Historical sciences»]*, no. 9 (222), pp. 73–80, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2012_9_12 (accessed 21 January 2022).

3. Mironova, I. (2020), «The practice of combating drunkenness and alcoholism among the working people of southern Ukraine (the end of the XIX – beginning of the XX centuries)», *Problemy politychnoyi istoriyi [Problems of political history]*, no. 15, pp. 70–84, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2020_15_12 (accessed 21 January 2022).

4. Nadiezhkina, I. (2018), «Enlightenment activity of intelligentsia to overcome drunkenness in the South Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX centuries», *Pedahohichny almanah [Pedagogical almanac]*, iss. 38, pp. 250–255, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2018_38_39 (accessed 21 January 2022).

5. Poliienko, H. (2012), «Coverage of social practices of the Orthodox Church in the Chernihiv diocese in periodicals of the second half of XIX – at the beginning of the XX centuries», *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohochnoho universytetu imeni V. Vynnychenka]*. Seriya: Istorychni nauky [Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vynnychenko. Series «Historical sciences»], iss. 17, pp. 258–264, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2012_17_40 (accessed 19 February 2022); Poliienko, H. (2015), «Participation of the clergy of the Chernihiv Diocese of the Orthodox Church in anti-alcohol campaigns at the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries», *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky [Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Historical sciences]*, iss. 134, pp. 62–66, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2015_134_13 (accessed 19 January 2022); Poliienko, H. O.

(2018), «Cultivating a healthy lifestyle among population (from the experience of the Orthodox Church in the last third of the XIX – early XX century», *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu*. Seriya: Pedagogichni nauky [Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences], iss. 152 (1), pp. 68–71, available on: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_152\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_152(1)_17) (accessed 19 January 2022).

6. Sokolov, V. (2016), «Cultural, educational and library activities of sobriety committees in Kyiv province at the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries», *Visnyk Knyzhkovoyi palaty* [Bulletin of the Book Chamber], no. 7, pp. 44–49, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2016_7_13 (accessed 20 February 2022).

7. Solomonova, T.P. (2010), «Public libraries and reading rooms of the sobriety care committees (on the example of Vinnytsia district of Podilska province)», *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Seriya: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo [Scientific works of Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ohienko. Series: Library science. Bibliology], iss. 2, pp. 180–190, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npknuiobk_2010_2_20 (accessed 19 February 2022).

8. Petrova, K.A. (2021), *Newspaper Periodicals of Southern Ukraine as a Source to the History of the Fight Against Drunkenness (Second Half of the XIXth – Beginning of the XXth Centuries)* : Abstract of the PhD diss. (history), Zaporizhzhia, 20 p., available on: http://phd.znu.edu.ua/page//aref/01/petrova_aref.pdf (accessed 12 October 2021).

9. Petrova, K.A. (2013), «Coverage of the problem of alcoholism on the pages of the newspaper «Otkliki zhyzni» at the beginning of the XX century», *Istoriya ta kultura Prydniprovyia. Nevidomi ta malovidomi storinky* [History and culture of the Dnieper region. Unknown and little known pages], iss. 10, pp. 210–216, available on: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iikp_2013_10_28 (accessed 12 October 2021).

10. Fridman, M.I. (1914), *Wine Monopoly*, in 2 vol., S.-Petersburg, vol. 1: *Wine Monopoly in Foreign Countries*.

11. Fridman, M.I. (1916), *Wine Monopoly*, in 2 vol., Petrograd, vol. 2: *Wine Monopoly in Russia*.

12. Tairov, V.Ye. (1915), *Grape Wine and Alcoholism*, Odesa.

13. *Proceedings of the Congress of Winegrowers and Winemakers in Simferopol (15–18 November 1901)*, (1902), Simferopol.

14. *Medical Periodicals and Continued Editions of Naddniprianska Ukraine (1860–1920)*, (2015), index, comp. by V.O. Sadivnychy, N.M. Sydorenko, A.M. Volobuieva, Sumy state University, Sumy, 272 p.

15. Sadivnychy, V. (2015), «Revival Begins with Publicity...»: the Medical Press of Naddniprianska Ukraine in the Mid XIX – at the Beginning of the XX century, Serediak T. K., Dnipropetrovsk, 360 p.

16. «Fight against drunkenness» (1910), *Niva* [Field], no. 35, p. 1.

UDC 007 : 304 : 070 (477) (09)

FIGHT AGAINST EXCESSIVE ALCOHOL CONSUMPTION (ON THE PRESS PUBLICATIONS OF NADDNIPRIANSKA UKRAINE OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES)

Sydorenko Natalya, D. Sc. (Philology), Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Journalism, 36/1, Yu. Illenka St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: sydorenko@knu.ua.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0001-8734-9704>

The aim of the study is to determine the main topics of publications that reflect the processes of sobering up society in the late nineteenth – early twentieth century. The object of the study was the press of several groups: mass, religious, specialized (medical, scientific, industrial and practical, anti-alcohol), which covered the production of alcoholic

beverages and combating alcoholism. Mostly it is the press of Kherson, Tavriya, Volyn, Chernihiv, Kharkiv, Kyiv regions (such as «Vestnik vinodeliya / Bulletin of Winemaking», «Vinogradarstvo i vinodeliye / Viticulture and Winemaking», «Zdorovaya zhyzn / Healthy life», «Seyatel trezvosti / Sober sower», «Zeleny zmiy / Green snake», «Ruskiy inok / Russian monk», «Volynskaya nedelya / Volyn week», «Nezhinets», etc.).

Methods. Among the research methods are monitoring the array of periodicals of most regions of Naddniprianska Ukraine, methods of classification, historical, logical, descriptive, generalization.

Results and conclusions. It was found that according to the purpose of periodicals, the discussion was conducted mainly in two directions: 1) upholding the culture of viticulture and hops, the rise of the wine and beer industry, care for the quality and hygienic and medical properties of grape drinks, improving the wine market, the fight against counterfeiting of beverages; denial not of alcohol itself, but of alcoholism; 2) protection of public health, application at all levels of measures to combat drunkenness and alcoholism that threaten life and well-being of the peoples of many countries. In this aspect, not only government orders were used, but also purposeful religious conversations were held, trust committees on public sobriety and sobriety societies were established, social and medical palliative care was used, involved cultural and educational activities, which were emphasized by the press.

Key words: *mass media, religious press, specialized periodicals, drunkenness, alcoholism, public health, healthy and sober lifestyle.*

Стаття надійшла до редакції 12.02.2022.